

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/ Issue 12 (Eylül/ September 2023), s. 915-936.
Geliş Tarihi-Received: 22.07.2023
Kabul Tarihi-Accepted: 10.08.2023
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1331235

Klasik Mantık ve Sözlük Bilimi Çerçevesinde Tarifin İlkeleri

Principles of Definition within the Framework of Classical Logic and Lexicography

Yasin YAYLA*

Öz

Türkiye’de özellikle son yıllarda sözlük biliminde yöneme dair çalışmalar artmıştır. Yöneme dair çalışma alanlarından bir tanesi de tek dilli bir sözlükte madde başlarının nasıl tarif edileceği problemidir. Tarif, eşyanın hakikatini anlamağa yönelik bir çabalama olduğu için birçok disiplini ilgilendiren bir husustur. Sözlük, iki kapağı arasında farklı alanlardan birçok kelimeyi bir araya getirdiği için muhtelif alanlarda çalışanların başvuru merciidir. İşte bu sebeple sözlükteki madde başlarının tarifleri, sözlük hazırlanırken üzerinde en çok mesai harcanması gereken kısımdır demek yanlış olmayacaktır. Tarif hususu birçok ilim dalını ilgilendirmekle birlikte tarifin nasıl olması gerektiği hem klasik mantığın hem de sözlük biliminin konusudur. Hem klasik mantıkta hem de sözlük biliminde tarifin nasıl olması gerektiği ile ilgili ilkeler belirlenmiştir. Bu ilkelerin birçok noktada birbiriyle örtüştüğü görülmektedir. Bu çalışmada mantık ilmine dair eserlerde belirlenen “tarifin ilkeleri” ile sözlük bilimine dair eserlerdeki “tarifin ilkeleri” ayrı ayrı incelenmiş ve bu inceleme kısmında her ilke için *Türkçe Sözlük*’ten örnekler eklenmiştir. Sonrasında iki alanda var olan ilkeler birleştirilerek tek bir liste oluşturulmağa çalışılmıştır. Söz konusu ilkeler Türkçenin sözlüklerinden olan TDK *Türkçe Sözlük*, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* ve *Ötüken Türkçe Sözlük*’ten ilkelere uyan ve/veya uymayan örneklerle karşılaştırmalı olarak incelenmiş, olması gereken tarifler teklif edilmiş, tarifler üzerinden bu ilkeler izah edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Tarif, sözlük bilimi, klasik mantık, Türkçe.

Abstract

In recent years, Turkey has seen an increase in lexicological studies, particularly those focused on methodology. One of the fields of study on methodology is the problem of how to define the headings in a monolingual dictionary. Since definition is an endeavour to understand the truth of things, it is an issue that concerns many disciplines. A dictionary, by collecting words from various fields under its covers, serves as a reference for those working in diverse domains. Therefore, it’s fair to state that the definition of dictionary headings requires substantial effort during the dictionary’s assembly. While the issue of definition concerns multiple scientific branches, the question of what constitutes a suitable definition falls within the purview of both classical logic and lexicography. It is seen that these principles overlap with each other at many points. In this study, the “principles of definition” found in the works on logic and on lexicography are analysed separately and examples from the Turkish

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: yasinayla@klu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5726-884X.

Dictionary were added for each principle. Afterwards, a single list was tried to be formed by combining the principles existing in the two fields. These principles were analysed comparatively with examples from TDK *Türkçe Sözlük*, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* and *Ötüken Türkçe Sözlük*, which are reference sources for contemporary Turkish. The principles were then explained through definitions.

Keywords: Definition, lexicography, classical logic, Turkish.

Giriş

Sözlükler, bir dili öğrenmeye başlayanların ilk başvurduğu kaynaklar iken ilmi birikimi artanların ise belki de kaleme aldıkları son eserlerdir. Sözlük yazarların çoğu; yazdıklarını görmeden, görseler de tadına ermeden ya (vaz)geçip giderler ya göçüp giderler. Bu hâliyle, sözlük hazırlamak bir sabır ve ömür işidir. Özmen'in de ifade ettiği gibi 1945'ten bu yana yüzlerce insanın birikimi ve emeği ile, yaşayan Türkçenin söz varlığını yansıtmayı hedefleyen, Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan *Türkçe Sözlük*'ün bu kadar emeğe rağmen hâlâ birçok eksiğinin bulunması; sözlük yazma işinin zorluğunu gösteren en canlı örneklerden birisidir (2016, s. 64).

Yılmaz'a göre, sözlük hazırlama süreci şu aşamalardan oluşmaktadır: 1. Sözlük hazırlayıcılarının belirlenmesi, 2. Hedef kitlenin belirlenmesi, 3. Amacın belirlenmesi, 4. Zamanın belirlenmesi, 5. Yöntemin belirlenmesi, 6. Yazılı/sözlü ürünlerin taranarak derlem havuzunun oluşturulması, 7. Madde başlarının belirlenmesi, 8. Madde başlarının tanımlanması (2019, s. 13-18). Usta'ya göre ise bu sıralamada önce sözlüğün hedefi belirlenmeli, sonra dil malzemesinin sınırları çizilmeli, malzemenin derleneceği kaynaklar belirlenmeli ve en son sözlüğü hazırlayacak ekip oluşturulmalıdır ve bu ekip asla sadece dilci ve edebiyatçılardan oluşturulmamalıdır (2006, s. 226). Bu aşamalar aslında hazırlık ve yazılma aşaması olarak ikiye ayrılabilir. Söz konusu maddelerden madde başlarının tanımlanması dışındakiler sözlük yazımına geçmeden önceki süreci yani hazırlık aşamasını ifade eden kısımlardır. Madde başlarının tespitinin ardından sözlük yazma aşamasına geçilir ve bu aşama artık sözlüğün muhteviyatıyla alakalı kısımları kapsar. Bir sözlük maddesinde bulunması gereken özellikler şöyle sıralanabilir: 1. İmla (madde başının imlası). 2. Fonetik (madde başının okunuşu). 3. Çekimleme biçimleri, 4. Kelime sınıfı (isim, sıfat vb.), 5. Anlam (madde başının her farklı anlamı için ayrı numara verilir), 6. Tarif (Her anlam ayrı ayrı tarif edilir), 7. Şevahit ve emsal (Her anlam için ayrı ayrı tanıklı ve tanısız örnek cümle verilir), 8. Alt maddeler (deyimler vb.), 9. Köken (Jackson, 2016, s. 50-51). Bu özellikler *Türkçe Sözlük*'ten bir örnek ile şöyle gösterilebilir:

âşık, -kı, -ğı *a. (a:şık) < Ar. 'âşik* **1.** Bir kimseye veya bir şeye karşı aşırı sevgi ve bağlılık duyan, vurgun, tutkun kimse: “Güzeller deniz kenarına geldikleri zaman âşıklar da kale burçlarına ve bedenlerine dolarlar.” -A. H. Çelebi. **2.** Birbirini seven bir çiftten kadına oranla genellikle erkeğe verilen ad. **3.** Halk ozanı: “Dinleyin âşıklar benim sözümü / Felek yaktı kül eyledi özümü” -Halk türküsü. **4.** tkz. Dalgın, kalender kimse: *Âşık yine geç kaldın*. **5.** ün. tkz. “Ahbap, arkadaş” anlamında kullanılan bir seslenme sözü: *Âşık! Anlat bakalım, neler yaptın?* **âşık, âlemi kör, dört yanını duvar sanır** “aşktan gözü kararmış kimse, hoş karşılanmayacak aşırı davranışlarda bulunur” anlamında kullanılan bir söz (*Türkçe Sözlük*, 2011, s. 174).

Bu madde düzenine göre *Türkçe Sözlük*'te takip edilen sıralama şu şekildedir: 1. İmla (madde başının imlası), 2. Çekimleme biçimleri, 3. Kelime sınıfı, 4. Fonetik (madde başının okunuşu), 5. Kaynak dil, 6. Anlam, 7. Tarif, 8. Şevahit ve emsal, 9. Alt maddeler. Sıralama farklı olsa da *Türkçe Sözlük*'te de Jackson'ın tespit ettiği muhteviyat görülür.

Topaloğlu ve Kaçalın'e göre, sözlük yazımında en mühim iki husus, sözlüğü yazılacak dilin söz varlığını tespit etmek ve bu söz varlığı neticesinde oluşan madde

başlarına, doğru, anlaşılabilir ve dilde kullanılan anlamları vermektir (2009, s. 403). Madde başlarının tarifinin nasıl yapılması gerektiği ve bir sözlük maddesinin tarifinin nasıl olması gerektiği belki de sözlükçülüğün bel kemiğidir. Bu sebeple yukarıda sıralanan madde başında olması gereken hususiyetler içinde en mühimi “tarif”tir denebilir.¹

Mesele

Türkiye’de sözlük bilimi hâlâ yeni bir çalışma alanıdır. İlk çalışmalar da tabii olarak sözlük tanıtımı, sözlük bilimi kurallarına göre sözlük incelemesi tarzında gerçekleştirilen çalışmalardır. Bu çalışmalar sözlükçülükte yöntemden ziyade tali unsurlardan sayılabilecek şekle dair çalışmalardır. Yönteme dair çalışmaların azlığına Usta tarafından da şöyle dikkat çekilmiştir:

Cumhuriyet’in kurulmasından sonra başlayan çalışmalar, yetmiş yıldan fazla sürmüş olmakla beraber hâlâ sorunlar devam etmekte, gazete ve dergilerde *Türkçe Sözlük*’ün eksiklikleri anlatılmakta ve tartışılmaktadır. Bu yazılar da gerçek sorunu görmekten ve göstermekten uzaktır. Hep eski alışkanlık (iki dilli sözlük yazma) üzerine, yabancı kelimelerin sözlüğe alınıp alınmayacağı, imlanın nasıl olacağı, Türkçe sözlerden biri alınırken diğerinin neden alınmadığı veya madde başı ve iç maddelerin sayısı üzerinde durmaktadırlar.

Türkiye Türkçesi söz varlığını yetkin bir biçimde değerlendirememek ve sürekli olarak sözlükteki madde başlarının niceliği üzerinde yoğunlaşmak, sözlük hazırlayıcılarının “yöntem” konusuna yeterince eğilmelerini engellemiş; *Türkçe Sözlük*, içindeki birçok değerlendirme ve örneklendirme hatası yüzünden işlevselliğini yitirmiştir. Oysaki sözlüklerde “tanımlayıcı, açıklayıcı, doğrulayıcı, önerici, örneklendirici” yönlerin ağırlıkta olması gerekir. Öte yandan sözlüğün hazırlanış amacı ve hedef kitlesinin açıklığa kavuşturulamamış olması da önemli bir etkidir.

Bu sorunun kaynağı, sözlükbilimi ilkelerinin uygulanmamasında aranmalı ve ona göre çözümler üretilmelidir. Bu amaçla, *Türkçe Sözlük*’te bir yöntem sorununun bulunduğuna dikkat çekmek isterim (2006, s. 225-226).

Bu eleştirinin üzerinden geçen yılların ardından söz konusu yazıda belirtilen tarzda tali unsurlara dair yazılar yazılmağa devam edilmiş olsa da son yıllarda yönteme dair çalışmalara da ağırlık verildiği görülmektedir. Bu çerçevede, yönteme dair çalışma alanlarından bir tanesi de tek dilli bir sözlükte madde başlarının nasıl tarif edileceği meselesidir. Tarif, eşyanın hakikatini anlamağa yönelik bir çabalama olduğu için birçok disiplini ilgilendiren bir husustur. Sözlük kullanıcılarının sözlüğe bakma sebebi çoğu zaman madde başındaki kelimenin ne manaya geldiğini anlamak ve zihin dünyasında o kelimeyi bir yere oturtmaktır. Sözlükler iki kapağı arasında farklı alanlardan birçok kelimeyi bir araya getirdiği için muhtelif alanlarda çalışanların başvuru merciidir. İşte bu sebeple sözlükteki tarifler için, üzerinde en çok mesai harcanması gereken kısımdır demek yanlış olmayacaktır.

¹ Tabii bir de “modül geçişkenliği” yahut “arayüz meselesi” diye tabir edebileceğimiz, hangi kelimeler için münhasıran bir tarife gerek duyulduğu, hangileri içinse dilin söz dizimi gibi düzenekleri tarafından üretilmeleri hasebiyle -kendilerini oluşturan parçaların tarif edilmiş olması kaydıyla- ayrıca bir tarife ihtiyaç duyulmadığı hususu vardır. Yazının sınırlarını aşan bu meselenin derinlikli bir tahlili için Turgay’a (2022) bakılabilir.

Türkçe literatüre bakıldığında “sözlüklerde tarif (tanım)” hususu ile alakalı zikredilebilecek köşe taşı mesabesindeki çalışmaların bazıları eski tarihliden yeni tarihliye doğru şöyle sıralanabilir:

Sayan, P. (2005). *11-14 Yaş için Hazırlanan Okul Sözlüklerinden Tanımlar Üzerine Bir Araştırma* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.; **Boz, E. (2009).** *Sözlükbirimlerin Tanımlanmasına Anlambilimsel Bir Bakış. Turkish Studies International Periodical for the Language, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(4), 172-183.; **Basatemur, A. (2013).** *Sözlükbirimlerin Tanımlanması Bağlamında Türkçe Sözlüklerin Karşılaştırılması* [Yüksek Lisans]. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.; **Yılmaz, E. (2017).** *Sözcük Eşleştirmeye Dayalı (word-match) Tanımlar Bakımından Güncel Türkçe Sözlük'ün Değerlendirilmesi. İçinde Sözlük Bilimi Üzerine Araştırmalar* (s. 41-58). Pegem Akademi.; **İlker, A. (2017).** *Türkçe Sözlük ile Kubbealtı Misalli Türkçe Sözlük'te Yirmi Kelimenin Tanım Karşılaştırması. Geçmişten Geleceğe Türk Sözlükçülüğü Elginkan Vakfı 3. Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri 19-21 Nisan 2017*, 137-156.; **Gökter Gençer, B. (2018).** *Tek Dilli Genel Sözlüklerde Tanım* [Doktora]. Ankara Üniversitesi.; **Girişen, N. (2019).** *Terminolojide Tanım Tipolojisi* [Doktora]. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.; **Gökter Gençer, B. (2019).** *Türkçe Sözlük'teki Analitik Tanımlar Üzerine: Doğal Tür Sözcükleri. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi*, 23(1), 28-44.; **Gökter Gençer, B., & Yavuzarslan, P. (2020).** *Genel Sözlüklerde Tanım ve Tanımlama Yöntemleri. Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 17(3), 392-411.; **Boz, E. (2020).** *Çevrimiçi Genel Sözlüklerde Tanım. Journal of Linguistics - Dilbilim Dergisi*, (34). <https://doi.org/10.26650/jol.2020.001>; **Kumanlı, M. S. (2021).** *TDK Türkçe Sözlük'te "Hlk." Etiketli Sözcüklerin Tanımlanma Ölçütleri* [Doktora]. Hacettepe Üniversitesi.; **Dinar, T. (2021).** *Sözlükte Tanım. İçinde Prof. Dr. Sadettin Özçelik Armağanı* (s. 395-412). Gazi.

Yukarıdaki çalışmalar incelendiğinde tarif hususunun, birçok ilim dalının alanına girmekle birlikte öncelikle mantık ilminin ve aynı zamanda daha yeni bir disiplin sayılan sözlük biliminin konusu olduğu görülmektedir. Bu minvalde, sözlükteki tarif hususu ele alınırken bu çalışmaların bazılarında mantık ilmiyle, bazılarında dil bilimi ile alakalı çalışmalar ve özellikle yakın tarihli çalışmalarda ise sözlük bilimi ile alakalı eserler öne çıkmıştır. Başvurulan sözlük bilimi kaynakları ise, Batı'da sözlük bilimi ayrı bir bilim dalı olarak bizdekinden çok daha önce ortaya çıktığı için, yabancı dilde özellikle de İngilizce olarak kaleme alınmış eserlerdir.

Söz gelimi Sayan, çalışmasında tarifin kurallarını belirlerken mantık ile alakalı kaynaklardan yararlanmış (2005, s. 36), Basatemur daha çok dil bilimi ile alakalı kaynaklara başvurmuş (2013, s. 14-16), Gökter Gençer ise sözlük bilimi ile alakalı yabancı dilde hazırlanmış eserleri esas almıştır (2018, s. 77-79).

Elinizdeki bu çalışmada, hem mantık ilminin hem de sözlük biliminin² alanına giren tarifin, Türkçe tek dilli sözlük hazırlamadaki ilkeleri belirlenirken söz konusu iki alandaki ilkelerin birlikte ele alınması, karşılaştırılması usulü takip edilmiştir. Tarif üzerine yapılmış olan çalışmalar incelendiğinde mantık ilmini esas alan çalışmalarla sözlük bilimini esas alan çalışmalar, aralarında bazı farklılıklar olsa da hemen hemen birbiriyle örtüşür. Bununla birlikte, sözlük biliminde tarife dair yapılan çalışmalarda tarifin ilkeleri belirlenirken klasik mantığa dair eserlerden ziyade Batı'da neşredilen sözlük bilimine dair eserlere başvurulduğu görülmektedir. Sözlük bilimini esas alan çalışmalarda mantık literatürüne atıf yapılsa da bunların özet bilgiler olduğu, sözlük bilimi çalışmalarında nasıl kullanılacağına dair ayrıntılı incelemelere yer verilmediği

² Dil biliminde de tarif ile alakalı çalışmalar bulunmakla birlikte, dil biliminin tarif ile alakalı ifadeleri sözlük bilimi ile örtüştüğü için tarifin ilkelerini ortaya koymağı amaçlayan bu çalışmada sadece mantık ve sözlük bilimi ile ilgili çalışmalar ele alınacaktır.

görülmektedir. Bu tarz çalışmalarda klasik mantığın göz ardı edilmesi, medeniyetimizin mantık geleneğindeki birikimden mahrum kalınması sonucunu doğurur. Bu mahrumiyetin sebep olacağı şeylerden birisi, çalışılmış ve bilinen mevzuları yabancı kaynaklardan tekrar tercüme ederek anlaşılması yeniden anlamağa çalışmak, ötekisi ise zaten çalışılmış olanın üzerine koyarak ilerlemesi gereken bir ilmin ilerlemesine mâni olmak veya daha yavaş ilerlemesine sebebiyet vermektir. Bu minvalde, sözlük biliminde tarif ile alakalı yapılacak çalışmalarda klasik mantık ile ilgili eserlere başvurulmasının ve Batı'da neşredilen eserlerdeki bilgiler ile bir geleneğin birikimine sahip olan klasik mantık müktesebatımızın harmanlanmasının yerinde olacağı anlaşılmaktadır. Bu düşüncelerle, bu çalışmada mantık ilmine dair eserlerde belirlenen "tarifin ilkeleri" ile sözlük biliminde dair eserlerdeki "tarifin ilkeleri" ayrı ayrı karşılaştırmalı olarak incelenip iki alandaki ilkeler birleştirilerek tek bir liste oluşturulmağa çalışılacaktır.

Yöntem

Çalışmada mantığın tarif için esas aldığı ilkeler belirlendikten sonra her ilke, *Türkçe Sözlük*'teki madde başlarından rastgele doğru ve/veya yanlış örnekler gösterilerek izah edilmeğe çalışılmıştır. Ardından sözlük bilimindeki ilkeler sıralanmış ve yine *Türkçe Sözlük*'ten örneklerle izah edilmeğe çalışılmıştır. Şayet sözlük bilimi için belirlenen bir ilke mantık için belirlenen ilkeler arasında da varsa herhangi bir örnek verilmeden mantıktaki ilkeye atıfta bulunulmuştur. Ardından iki disiplinin ilkeleri eşleştirilip tek bir liste oluşturulmuştur. Ayrıca, bu kısımda TDK *Türkçe Sözlük (TS)*, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük (MBTS)* ve *Ötüken Türkçe Sözlük (ÖTS)*'ten farklı alanlardan söz konusu kurallarla örtüşen ve/veya örtüşmeyen tarif/tarifler, belirlenen ilkeler çerçevesinde incelenerek sözlükler arasında karşılaştırmaya da yer verilmiştir. Bu karşılaştırmada bazen yazının akışı gereği daha önce örnek olarak verilen tarifler tekrar kullanılmıştır.

Mantıkta Tarifin İlkeleri

Mantıkta tarifin ilkeleri, tarifin temelini teşkil eden ve kavramları sınıflamağa, sınırlandırmağa ve tarif etmeğe (anlatmak, açıklamak, tasvir etmek) yarayan "beş küllî (tümel)" üzerine inşa edilir.

İnsan, çevresinden birçok duyum alır. Bunları belirli kurallar çerçevesinde bir araya getirir. Bu bir araya getirme işleminin sonucunda kavramlar oluşur. Kavramların ortaya çıkmasında ve onlarla bilinmeyenlerin elde edilmesinde sınıflandırmanın mühim bir yeri vardır. Beş küllî de genelde varlıkları ve özelde kavramları sınıflandırmağa yarar (Kömürcü, 2021, s. 73). Beş küllîyi oluşturan kavramları ilk defa Aristo ele almıştır. Fakat bu beş küllîyi düzenli hâlâ getirip inceleyen kişi *Isaguci*³ adlı eserinde Porphyrios (Furfûriyûs) olmuştur (Bolay, 1992, s. 545; Kömürcü, 2021, s. 73-74). Söz konusu beş küllî; cins, tür, fasıl (ayrım), hassa ve araz-ı âmmdan (ilinti) oluşur.

Cins: Müşterek vasıflara sahip olan kavramların bu özellikleri dolayısıyla bağlandıkları terimdir. Altında türlerin sıralandığı terime cins denir. Bir türün doğrudan doğruya bağlandığı terim onun yakın cinsidir (cins-i karîb), araya giren cinsler vasıtasıyla

³ Süryânî asıllı Yeni Eflâtuncu filozof Furfûriyûs (Porphyrios) [ö. 304]'un, Aristo'nun mantık kitaplarının ilki olan *Kategoriler*'in anlaşılmasını sağlamak amacıyla kaleme aldığı eser. Eserin adı, *isagoge (eisagoge)*, giriş manasına gelmektedir. Eserin asıl konusu beş küllîdir. Kitap, Arapçaya çevrildiği dönemden itibaren İslam kültür dünyasında Grekçe isminin Arapçadaki söylenişine *Isaguci* olarak anılmış, Müslüman müellifler de eserin tercüme ve şerhleriyle aynı mahiyetteki kendi telifleri için ya bu ismi veya Arapçadaki karşılığı olan *el-medhalî* kullanmışlardır (Bingöl, 2000, s. 488). İslam mantıkçılarının *Isaguci* adıyla yazdığı mantık kitaplarının en meşhuru Ebherî [ö. 1265]'ye aittir. Ebherî'nin eserinin adı *isaguci fi 'l-mantik*'tir. Eser, ismi sebebiyle Furfûriyûs'un eseriyle karıştırılsa da onun aksine sadece beş küllîyi değil mantığın bütün bölümlerini muhtevidir. İslam dünyasında, *Isaguci* denilince Ebherî'nin eseri akla gelir (Kömürcü, 2021, s. 33).

bağlandığı terim ise uzak cinsidir (cins-i ba'îd). Bitki-çiçek-gül terimlerinde “çiçek” “gül” türünün yakın cinsi, “bitki” ise uzak cinsidir (Emiroğlu, 2013, s. 70).

Tür (Nev’): Cinsin altında bazı özellikleri dolayısıyla cinsle kısmen özdeş olan genel kavramdır (Özlem, 2022, s. 94). Bir kavram tek başına alındığında ne cins ne de türdür. İki kavram şümulleri (kaplam) bakımından karşılaştırıldığında şümulü (kaplam) az olan türdür (Emiroğlu, 2013, s. 71). Yani bu durumda bazı türler birtakım şeylere göre cins, birtakım şeylere göre de tür olurlar. Mesela, “canlı” kavramı insana ve hayvana göre cinstir; fakat “cism”e göre türdür (Kömürcü, 2021, s. 77). Bu bakımdan cins ve tür, kavramların özelliklerinden biri değildir; onlar, kavramlar arasındaki bağıntının özellikleridir ve bu bağıntı dolayısıyla hep bir görelilik gösterir. Bu açıdan bakıldığında *cins* “içine alan”, *tür* “içine giren” kavram konumundadır (Özlem, 2022, s. 95).

Cinste bulunan özellikler, türlerin tamamında bulunur fakat türlerde cinste bulunmayan özellikler vardır. “Çalgı” cinsinin içinde bulunan “trompet” nefesli ve delikli olmayan bir çalgı iken “saksafon” nefesli ve delikli bir çalgıdır. Deliklere sahip olmak bütün “çalgı”lar için olması gereken bir özellik değildir. Bir cinste bulunan bir özellik o cinsin bütün terimlerinde de vardır. Bir cinste bulunmayan bir özellik o cinsin herhangi bir teriminde de yoktur. Bir özellik cinse ait türlerin ya hepsinde vardır veya hiçbirinde yoktur (Özlem, 2022, s. 96). Mesela “çalgı” cinsine ait bir özellik olan ses çıkarmak bu cinsin altında olan “trompet”te de vardır “saksafon”da da vardır; fakat “çalgı” cinsinde bulunmayan bir özellik olan canlı olmak “trompet”te de yoktur “saksafon”da da yoktur.

Fasıl (Ayrım): Bir varlığı başka varlıklardan ayıran ve o varlıkta sürekli olarak bulunan niteliktir. Başka bir tarif: Bir şeyi cins bakımından ortak olduğu başka şeyden ayıran zâtî niteliktir. Mesela akıl, insanı öteki canlılardan ayıran zâtî bir nitelik olması dolayısıyla onun faslıdır (Bolay, 1992, s. 545). Örneğin memeliler, kuşlar, balıklar ve sürüngenler “omurgalılar” cinsinin türleridir. Burada bir sürüngen olarak yılanı ele alacak olursak yılanın sürüngen olması onun faslını teşkil eder. Çünkü sürünme özelliği yılanı memeliden, kuştan ve balıktan ayırır. İnsan teriminin faslı da onun düşünme ve konuşma özelliğidir. Bu özellik insanı öteki canlılardan ayırır (Emiroğlu, 2013, s. 71). Türü yakın cinsindeki ortaklarından ayıran yakın fasıl, uzak cinsindeki ortaklarından ayıran da uzak fasıldır. Mesela “düşünmek” insanı yakın cinsi olan *canlı*dan ayırdığı için yakın fasıl, “hareket etmek” insanı uzak cinsindeki *cisim* altında bulunan *canlı olmayan varlıklardan* ayırt ettiği için uzak fasıldır (Kömürcü, 2021, s. 79-80).

Bu üç küllî, zâtî yani varlıklarda kalıcı olarak bulunan, değişmez küllîlerdir. **Hassa** ve **araz-ı âmm (ilinti)** ise geçici, değişen küllîlerdir.

Hassa: Bir türün mahiyetine, özüne dâhil olmayan fakat sadece o türe has olan sıfatlardır. Mesela insan “gülen varlıktır” dendiğinde bu küllî kavram insanın mahiyetinin dışındadır. Çünkü insan her zaman gülmez; fakat yine de gülme sadece insana özgü bir hassadır (Bolay, 1992, s. 545). Hassa, ait olduğu mahiyetten kaldırıldığında mahiyetin ortadan kalkmasını gerektirmez. Bu özelliği sebebiyle fasıldan farklıdır; fakat tek bir tür için söylenmiş olması sebebiyle de fasla benzer (Kömürcü, 2021, s. 80). Hassa türün tali vasfıdır. Mesela insanı tarif ederken saçları ağaran bir varlık olması; kedileri tarif ederken gözlerinin rengi ve tüyleri dikkate alınmaz (Emiroğlu, 2013, s. 72).

Dört tür hassa vardır:

1. Türün bazı fertlerine ait olur: İnsan için hekimlik ve geometri ile uğraşmak gibi.
2. Türün bütün fertlerine ait olur: İnsan için iki ayaklı olmak gibi.

3. Türe belli bir anda ait olan hassadır: Mesela, ihtiyarlıkta saçların ağarması, sırtın kamburlaşması gibi.

4. Türün bütün fertlerine ait olan ama sürekli olmayan hassa: İnsanın gülme, atın kişneme hassası gibi (Emiroğlu, 2013, s. 72).

Araz-ı âmm (ilinti): Çeşitli türleri kapsayan, ancak varlığı her durumda nitelenebilen anlamlardır. Mesela “hareket”, varlığı her durumda nitelenebilen yani varlık her zaman hareket hâlinde olmadığı için arazdır; insan, at, kuş vb. nevilere şamil olduğu için de âmm'dir (Bolay, 1992, s. 545). Hassa ile araz-ı âmm'in daha iyi ayırt edilebilmesi için şu örnek yerinde olacaktır: Gülmek insanın hassası, uyumak ise araz-ı âmm'dir (Emiroğlu, 2013, s. 73). Çünkü gülmek insanın her zaman göstermediği yani geçici fakat yalnızca insana ait bir hususiyet iken uyumak insan dışındaki birçok türde bulunan ve o türlerin sürekli göstermediği yani geçici bir hususiyettir.

Yakın dönemde yapılan çalışmaların bir araya getirilmesiyle oluşturulan yukarıdaki beş küllî izahından sonra, burada, bu beş küllîyi birer cümle ile tarif eden Ahmed Cevdet Paşa'nın tariflerine de ayrıca değinmek yerinde olacaktır. Nitekim, Cevdet Paşa'nın tarifleri birer cümle olduğu için anlaşıldıktan sonra akılda tutulması daha kolay tariflerdir. Günümüz okuru için anlaşılması belki bir nebze zor olan bu tarifler yukarıdaki bilgiler ışığında izah edildiğinde daha anlaşılır hâle gelecektir:

Nev' (tür): Bir hakikatin aynı olan küllî-yi zâtîdir. [Tarif edilen şey tür olduğu için hakikatin aynı olmaktadır.]

Cins: Hakayık-ı muhtelifenin zâtîsi olan küllîdir. [Altında bulunan birçok tür kendisine bağlı bulunduğu için muhtelif hakikatlerin bağlı bulunduğu ifadesi kullanılmıştır. İnsan, at ve yaprağın bağlı bulunduğu canlı cinsi gibi.]

Fasıl: Yalnız bir hakikatin zâtîsi olan küllîdir. [Tarif edilen türün öteki türlerden ayırt edilmesini sağlayan ve kendisinde sürekli bulunan bir hususiyet olduğu için yalnızca bir hakikate ait olduğu ve zâtî (kalıcı, değişmeyen) olduğu ifade edilmiştir. İnsanın düşünmesi, onu bağlı bulunduğu cinsin altındaki öteki türlerden ayırt ettiği için fasıl olmaktadır.]

Hassa: Bir hakikate mahsus olan arazîdir. [Tıpkı fasıl gibi o da sadece tarif edilen türe ait olduğu fakat sürekli görünen bir hususiyet olmadığı için zâtî (kalıcı) değil arazî (geçici) bir hususiyettir. İnsanın gülmesi kendisinde sürekli görünmediği için hassa denilmiştir.]

Araz-ı âmm: Hakayık-ı muhtelifeye şamil olan arazîdir [Bu da tıpkı fasıl gibi ayırt edici bir hususiyet olmakla birlikte sadece tarif edilen türe ait değil de birçok türde bulunabilecek bir hususiyet olduğu için geneldir ve aynı zamanda hassa gibi arazî (geçici) bir hususiyettir. İnsanın uyuması onun ayırt edici bir özelliği olsa da bağlı bulunduğu canlı cinsi altındaki at vb. hayvanlar da uyumaktadır.] (Ahmed Cevdet Paşa, 1998, s. 22).

Bu durumda, insan kavramı için yapılacak şöyle bir tarif, bütün küllîleri bir arada barındıran bir tarif olacaktır: *İnsan; düşünen, gülen, uyuyan canlıdır.* Bu tarifte; tarif edilen *insan türü*, *insanın* bir üst sınıfında bulunan ve onun bağlı bulunduğu *canlı* olma hususiyeti *cinsi*, *düşünme* hususiyeti insanı canlı cinsinin altında bulunan bütün türlerden ayırt ettiği için *faslı (ayırım)*, *gülme* hususiyeti onu cins içindeki bütün varlıklardan ayırt ettiği için ve kendisinde sürekli var olmadığı için *hassayı* ve *uyuma* hususiyeti de cins altındaki diğer türlerde de var olan ve kendisinde sürekli bulunmayan bir hususiyet olduğu için **araz-ı âmmü (ilinti)** karşılamaktadır.

Bu küllîler, “hassa” hariç, bir sözlük maddesi örneği ile şöyle gösterilebilir:

balık Omurgalılardan, suda yaşayan, solungaçla nefes alan ve yumurtadan üreyen hayvanların genel adı (*Türkçe Sözlük*, 2011, s. 243).

Bu tarifte *balık türü* karşılamaktadır. *Omurgalılar yakın cinsi*, *hayvan uzak cinsi*, *solungaçla nefes almak faslı* (ayırım), *suda yaşamak* ve *yumurtadan üremek* ise **araz-ı âmmi** karşılamaktadır.

Balık **türdür**; çünkü tarif edilen hakikatin kendisidir. Bu durumda sözlükteki madde başları türü ifade etmektedir. *Omurgalılar yakın cinstir* çünkü tarifte *hayvan* da bulunmaktadır ve bir sıralama yapıldığında omurgalı olmak balığa hayvan olmaktan daha yakındır. Bu durumda söz konusu üç varlık arasında yukarıdan aşağıya doğru şöyle bir münasebet bulunmaktadır: Hayvan > omurgalı > balık. *Solungaçla nefes almak fasıldır*. Çünkü balıklardan başka solungaçla nefes alan herhangi bir omurgalı hatta canlı bulunmamaktadır. Böylelikle *solungaçla nefes almak* balık türünü bağlı bulunduğu **yakın cins** olan *omurgalılardan* hatta **uzak cins** olan *hayvanlardan* ayırmaktadır. Tarifteki *suda yaşamak* ve *yumurtadan üremek* **araz-ı âmmidir (ilinti)**. Çünkü suda yaşamak ve yumurtadan üremek sadece balık türüne ait bir hususiyet değildir. Suda balıklar dışında yaşayan başka canlılar da bulunmaktadır. Mesela yengeç de suda yaşar fakat bir tür böcektir⁴. *Yumurtadan üremek* de sadece balıklara ait bir hususiyet değildir; nitekim kuşlar⁵ da yumurtlayarak üremektedir.

Mantıkçılara göre tarif, kendisinin bilinmesi başka bir şeyin bilgisini gerektiren sözdür (Türker, 2011, s. 28); zihinde hazır olan tasavvurlardan zihinde henüz hazır olmayan yeni tasavvurlar elde etmek için insanın kullanacağı yegâne araçtır (Alp, 2021, s. 8). Beş küllî üzerinden düşünüldüğünde tarif, tarif edilen kavramı aynı cinsten şeylerle bir araya getiren ve onu farklı olduğu şeylerden de ayıran ifadedir (Emiroğlu, 2013, s. 81).

Mantıkçılar beş küllîye göre yapılan tarifi **had** (özle ilgili tanım-*definition*) ve **resm** (ilinti ile ilgili tanım-*description*) diye ikiye ayırırlar (Emiroğlu, 2013, s. 82). **Had** ve **resm** de kendi içinde tam ve eksik olmak üzere ikiye ayrılır.

Hadd-i tam (tam tanım): Beş küllîye göre tam ve en doğru olan tariftir. Bu tarif bir şeyin özüne ait (zati) parçalarıyla yapılan tariftir; yani bir şeyin yakın cinsi ile yakın faslından (ayırım) yapılan tariftir (Ahmed Cevdet Paşa, 1998, s. 36; Emiroğlu, 2013, s. 83; Kömürcü, 2021, s. 91). *İnsan düşünen canlıdır* dendiğinde tarif edilen *insan türü*, **canlı yakın cinsi** ve *düşünen* ise **yakın faslı** karşılamaktadır.

Hadd-i nâkıs (eksik tanım): Tarif edilen şeyin uzak cinsi ve yakın faslından oluşur. *İnsan düşünen cisimdir* tarifi buna örnektir (Ahmed Cevdet Paşa, 1998, s. 36; Emiroğlu, 2013, s. 83; Kömürcü, 2021, s. 91). *İnsan tür*, *cisim uzak cins* ve *düşünen* ise **yakın fasıldır**. Bir şeyi yalnızca yakın faslıyla tarif de eksik bir tariftir, *insan düşünen*dir tarifi gibi (Ahmed Cevdet Paşa, 1998, s. 36).

Resm-i tam (tam resm, tam ilintisel tanım): Bir şeyin zati (özüne ait) ve arazi (geçici) özellikleriyle yapılan tariftir (Kömürcü, 2021, s. 92). Yakın cins ile hassadan yapılır. *İnsan gülen canlıdır* tarifi buna örnektir (Ahmed Cevdet Paşa, 1998, s. 36; Emiroğlu, 2013, s. 83; Kömürcü, 2021, s. 92). Bu tarifte *insan tür*, *canlı yakın cins* ve *gülen* ise **hassadır**. Tarif edilen şeyin yakın cinsi, yakın faslı ve hassası birlikte bulunursa bu da *resm-i tam* olur ve bu *hadd-i tamdan ekmel resm-i tam* olarak adlandırılır. *İnsan gülen düşünen canlıdır* tarifi buna örnektir (Ahmed Cevdet Paşa, 1998, s. 36).

⁴ **yengeç** Eklem bacaklılardan, kabuklu, birinci ayak çifti iki kıskaç olarak gelişmiş, eti için avlanan, suda yaşayan bir böcek (*Türkçe Sözlük*, 2011, s. 2571).

⁵ **kuş** Yumurtlayan omurgalılardan, akciğerli, sıcakkanlı, vücudu tüylerle örtülü, gagalı, iki ayaklı, iki kanatlı uçucu hayvanların ortak adı (*Türkçe Sözlük*, 2011, s. 1542).

Resm-i nâkıs (eksik resm, eksik ilintisel tanım): Niteliklerin sayılmasıyla yapılan tarifdir. Sayılan nitelikler öze ait olabileceği gibi onun dışında kalan şeyler de olabilir (Kömürcü, 2021, s. 92). Bir şeyin uzak cinsi ve araz-ı ammı (ilinti) ile yapılır. *İnsan uyuyan cisimdir* tarifi buna örnektir (Emiroğlu, 2013, s. 83; Kömürcü, 2021, s. 92). Eksik resm, yakın fasıl ile hassadan, araz-ı amm ile hassadan veya sadece hassadan oluşabilir. Hepsisi tek gerçekliğe ait olmak kaydıyla insanın hassalarından yapılmış eksik resmi şöyledir: Ayaklarıyla yürüyen, geniş turnaklı, bedeni tüysüz, dik duran, yapısı gereği gülücü olandır (Ahmed Cevdet Paşa, 1998, s. 37; Kömürcü, 2021, s. 92). Bir şeyi örnek vererek anlatmak da eksik resm sayılmaktadır (Ahmed Cevdet Paşa, 1998, s. 37).⁶

Bu bilgilerden hareketle, beş küllîye göre yapılan tarifler esas alınca sözlükteki madde başlarının tariflerinin birçoğunun mantık ilmine göre *resm* sınıfında tarif olduğunu yani tasvir (*description*) olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Beş küllînin izahında verilen **balık** örneği ele alınacak olursa ‘Omurgalılardan, suda yaşayan, solungaçla nefes alan ve yumurtadan üreyen hayvanların genel adı’ tarifinde yakın cins, uzak cins, fasıl ile birlikte araz-ı amm (ilinti) olan “suda yaşamak” ve “yumurtadan üremek” de bulunduğu için bu tarif mantıkçılara göre tarif değil **resm** olmaktadır; fakat Ahmed Cevdet Paşa’nın dediği üzere tam tariften daha ekmel bir resm olmaktadır.

Mantıkçılara göre tarifin doğru olabilmesi için belirlenen ilkeler şöyle sıralanabilir:

1. Tarif tam olmalıdır. Efradını cami ağıyarını mani olmalıdır; yani tarif edilen şeyin bütün unsurları tarifin içine girmeli, ona ait olmayanlar dışında tutulmalıdır (Ahmed Cevdet Paşa, 1998, s. 37; Alp, 2021, s. 19; Emiroğlu, 2013, s. 87; Kömürcü, 2021, s. 97).

Bu madde, tarifin beş küllîde bahsedilen **hadd-i tâma** göre yapılması gerektiğini ifade etmektedir. Mantık için tam tarif (hadd-i tam), yakın cins ile fasıldan (ayrım) yapılan tarifdir (Emiroğlu, 2013, s. 89; Kömürcü, 2021, s. 97). Sözlükteki madde başlarının tariflerinde bu husus birçok madde için mümkün görünmemektedir. Zira tarifte fasıl bulmak pek de kolay bir iş değildir. Zaten bu sebepten olsa gerek hemen hemen bütün mantık kitaplarında tam tarif için “insan düşünen canlıdır” örneği verilebilmektedir. Bu sebeple sözlük maddelerinin birçoğu mantıktaki beş küllîye göre resm yani tasvire kaymaktadır. Bu ilkeye uyan *TS*’den *aşk* maddesinin tarifi örnek gösterilebilir:

aşk ‘Aşırı sevgi ve bağlılık duygusu, sevi, sevda, amor’ (*Türkçe Sözlük*, 2011, s. 177).

Bu tarifte *duygu cinsi, aşırı sevgi ve bağlılık* ise **faslı** ifade etmektedir. Bu hâliyle bu tarif, mantık kurallarına göre efradını cami yani gerekli olanları alan ve ağıyarını mâni yani gereksiz olanları dışarıda bırakan bir tarif; yani hadd-i tam (tam tarif) olmuştur.

Bu ilkeye uymayan tarife örnek olarak ise şu madde gösterilebilir:

granülün ‘Opalin bir türü.’ (*Türkçe Sözlük*, 2011, s. 990).

Görüleceği üzere söz konusu madde başının tarifinde sadece **cins** mevkiinde olan *opal* bulunmaktadır. **Faslı** ve hatta **hassayı** veya **araz-ı ammı** karşılayacak herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu hâliyle tarif, efradını cami, yani gerekli olanların alındığı bir tarif olamamış ve hâliyle tarif olamamıştır.

⁶ Beş küllîye göre yapılan tarifler dışında: 1. Tarif edilen varlığın durumuna göre (1. Lafzî tarif, 2. Gerçek tarif), 2. Tarifte kullanılan vasıtalara göre (1. Tecrübî tarif, 2. Aklî tarif), 3. Belirsizliği kaldırmaya yönelik (1. Analitik tarif, 2. Şartlı tarif) ve 4. Diğer sınıflamasına tabi tutulabilecek (1. Hatırlatıcı tarif, 2. Tasvirî Tarif, 3. İlham verici tarif) tarif çeşitleri de bulunmaktadır (Emiroğlu, 2013, ss. 83-87; Kömürcü, 2021, ss. 92-96). Fakat çalışmanın konusu tarif çeşitleri esasında değil tarifin ilkeleri esasında olduğu için burada söz konusu tarif çeşitlerine değinilmemiştir.

Bu ilke “mantığın beş küllîye göre yapılan tarif kurallarından herhangi birisine uyulmalıdır” şeklinde düşünülebilirse TS’de söz konusu ilkeye uyan *kuzgun* maddesi örnek gösterilebilir:

kuzgun ‘Ötücü kuşlar takımının kargağiller familyasından, Kuzey Amerika’nın dağlık, fundalık yerlerinde bulunan, tüyleri siyah renkte olup mavi renkte parlayan bir tür kuş, karakarga (*Corvus corax*)’ (Türkçe Sözlük, 2011, s. 1551).

Bu tarifteki *kuzgun türü*; *kuş uzak cinsi ötücü kuşlar takımının kargağiller familyası yakın cinsi*, Kuzey Amerika’nın dağlık, fundalık yerlerinde bulunma bu canlı dışında birçok canlıda var olabileceği için **araz-ı âmmı (ilinti)**, *tüylerinin siyah olup mavi renkte parlaması* şayet sadece bu kuşa ait bir özellikse **faslı** karşılamaktadır. Söz konusu tarifte **cins** ve **fasıl** ile birlikte **araz-ı âmm** da bulunduğu için mantık kurallarına göre *resm-i tam (tam resm)* olmaktadır; yani mantık ilminin kurallarına göre bu tarif, tarifi alt başlıklarından biri olan tasvir (*description*) sınıfına girmektedir.

2. Tarif, kendisinden daha açık olmayan veya kendisine denk olan bir şeyle yapılmamalıdır (Ahmed Cevdet Paşa, 1998, s. 37; Alp, 2021, s. 19; Emiroğlu, 2013, s. 87; Kömürçü, 2021, s. 97).

Usta’nın da dikkat çektiği, (2006, s. 236) TS’deki şu madde, bu hususu izah edici bir örnek olabilir:

eklemsizler ‘Kolsu ayaklılardan, kavkı çenetleri arasında eklem olmayan bir sınıf.’ (Türkçe Sözlük, 2011, s. 767).

Bu madde için yine Usta’nın şu tenkidi dikkate değerdir: Terimler yerine herkesin anlayabileceği kelimeler kullanılmalıydı. Bu ifadeden ne çeşit bir canlı olduğu anlaşılıyor, hatta canlı bir varlık olup olmadığı anlaşılıyor (2006, s. 236).

3. Tarifte kısır döngü bulunmamalıdır. Yani bir şey, bilinmesi kendisine bağlı olan bir şeye dayandırılarak tarif edilmemelidir (Ahmed Cevdet Paşa, 1998, s. 38; Alp, 2021, s. 19; Emiroğlu, 2013, s. 88; Kömürçü, 2021, s. 97). Mesela “fıkıh” ‘fukahanın faaliyetlerinin bütünü’ ile “fukaha” da ‘fıkıh faaliyetinde bulunanlar’ şeklinde tanımlanmamalıdır (Emiroğlu, 2013, s. 88).

TS’deki şu maddeler örnek gösterilebilir: **çakırdoğan** ‘Yırtıcı kuşlardan bir tür doğan, **çakır**, **tuğrul** (*Accipiter gentilis*)’ (Türkçe Sözlük, 2011, s. 483); **çakır** ‘çakırdoğan’ (Türkçe Sözlük, 2011, s. 483), **tuğrul** ‘Çakırdoğan’ (Türkçe Sözlük, 2011, s. 2384). Görüleceği üzere **çakırdoğan** maddesinin tarifinde uzak cins olarak yırtıcı kuşlar, yakın cins olarak doğan gösterilmiş fakat herhangi bir fasıl verilmemiştir. Maddenin sonunda *çakır* ve *tuğrul* yazılarak okuyucunun **çakır** ve **tuğrul** madde başlarına da müracaat etmesi sağlanmıştır; fakat söz konusu madde başlarına müracaat edildiğinde ise ‘çakırdoğan’ yazılarak okuyucu tekrar **çakırdoğan** maddesine yönlendirilmiştir. Böylelikle okuyucu kısır döngü içinde bırakılmış ve sözlükte **çakırdoğanın** yeterli bir tarifi yapılamamıştır.

4. Tarif ne çok uzun ne de çok kısa olmalıdır. Zira kısa olursa “Fıkıh, bilmektir” örneğinde olduğu gibi tarif tam olmaz; uzun olursa “Fıkıh, dinen mükellef olan kişinin taharet, abdest, namaz, oruç, zekât, hacc, vekâlet, ticaret, borçlanma, evlenme gibi pratik hayatıyla ilgili konularda, kitaba, sünnete, icma ve kıyasa dayalı olarak; bu konulardaki klasik anlayışları özümseyip, modern çözüm yolları da arayarak lehinde ve aleyhindeki şer’î hükümleri bilmesidir” örneğinde görüldüğü gibi, tarif olmaktan çıkıp tasvir ve açıklama olur (Emiroğlu, 2013, s. 88).

TS’de çok kısa tarife şu maddeler örnek verilebilir:

küçük karga ‘Karga cinsi bir tür kuş.’ (Türkçe Sözlük, 2011, s. 1553).

küçük kumru ‘Kumru cinsi bir tür kuş.’ (Türkçe Sözlük, 2011, s. 1553).

küçük martı ‘Martı cinsi bir tür kuş.’ (Türkçe Sözlük, 2011, s. 1553).

küçük sakarca ‘Sakarca cinsi bir tür kuş.’ (Türkçe Sözlük, 2011, s. 1553).

Görüleceği üzere söz konusu tarifler, tarif ettiği madde başının herhangi bir faslı ifade etmeyip sadece cinslerini ifade etmiştir. Bu sebeple tarif kurallarına göre tarif de sayılmamaktadırlar.

TS’den şu madde ise bu ilkeye uygun bir örnek olabilir:

kaş ‘Gözlerin üzerinde kemerli birer çizgi oluşturan kısa kıllar’ (Türkçe Sözlük, 2011, s. 1345).

Görüleceği üzere, bu madde başında **kıl cinsi**, **gözlerin üzerinde kemerli birer çizgi oluşturmaları** sadece **kaş’a** ait bir hususiyet olduğu için **faslı** ve **kısa olması** ise birçok varlıkta bulunabileceği için **araz-ı âmmı** karşılamaktadır. Söz konusu madde başının tarifi, yeterli uzunlukta olduğu için bu ilkeye uyulduğu söylenebilir.

5. Tarif, döndürme yolu ile döndürülebilirdir. Yani tarifte, anlamı değişmeden yüklem konunun yerine konabilmelidir. Örneğin “provokasyon, insanları kötü niyetle, bir şeye karşı tahrik etme ve kışkırtmadır” ifadesinde yüklemi konunun yerine koyarak “İnsanları kötü niyetle bir şeye karşı tahrik etme ve kışkırtma provokasyondur” şeklinde döndürebiliriz (Emiroğlu, 2013, s. 88; Kömürcü, 2021, s. 97).

TS’deki şu madde bu ilkeye aykırı bir örnek olabilir:

divani kırması ‘Divani yazının basitleştirilmiş bir türü.’ (Türkçe Sözlük, 2011, s. 682).

Divani kırmasının yerine bir cümlede “divani yazının basitleştirilmiş bir türü” ifadesi yerleştirildiğinde söz konusu ifadenin sadece **divani kırmasına** denk gelmediği anlaşılacaktır. Ayrıca, bu tarif tersten okunduğunda yani madde başı yüklem yapıldığında “divani yazının basitleştirilmiş bir türü, divani kırmasıdır” denmenin mümkün olmadığı da görülmektedir. Bu hâliyle bu madde başı söz konusu ilkeye aykırıdır.

Söz konusu ilkeye TS’den uygun madde, zaten ilkenin içinde geçen **provokasyon** maddesidir; fakat TS’de maddenin tarifi **kışkırtma** maddesinde verilmiştir:

kışkırtma ‘Herhangi bir kişiye, gruba, kuruluşa veya devlete karşı girişilen ve onları sonradan ağır sonuçlar verecek bir karşı eylemde bulunmaya zorlayan, önceden tasarlanmış girişim’ (Türkçe Sözlük, 2011, s. 1427).

Bu tarifte tarif özne yapılırsa **kışkırtma** maddesinin yüklem konumuna geçebildiği görülmektedir.

6. Tarif, bi ’s-selb (olumsuz kılarak) yapılmamalıdır (Emiroğlu, 2013, s. 90).

Bu ilkeye uymayan maddelerle ilkenin izahı daha kolay olacaktır. TS’den şu maddeler örnek gösterilebilir:

açık ‘Açılmış, kapalı olmayan, **kapalı** karşıtı’ (Türkçe Sözlük, 2011, s. 14).

kapalı ‘Kapanmış olan, açılmamış, **açık** karşıtı’ (Türkçe Sözlük, 2011, s. 1303).

Görüleceği üzere **açık** maddesinin tarifinde ‘kapalı olmayan’, **kapalı** maddesinin tarifinde de ‘açılmamış’ denilerek bir şey ne olduğu ile değil ne olmadığı ile tarif edilmiştir.

7. Tarifte, ayrıca açıklanmaya muhtaç olan mecaz ve bilinmeyen terimler kullanılmamalıdır (Ahmed Cevdet Paşa, 1998, s. 38; Emiroğlu, 2013, s. 89; Kömürcü, 2021, s. 97).

Bu ilkenin mecaz kısmı için *TS*'den Usta'nın da belirttiği (2006, s. 235) şu madde örnek gösterilebilir:

dağıtmak 'Ne yaptığını bilmeyecek kadar içip kendinden geçmek' (*Türkçe Sözlük*, 2011, s. 579).

Söz konusu mecaz ifadenin tarifinde yine mecazlı bir ifade olan "kendinden geçmek" deyiminin kullanılması bu ilke ile örtüşmemektedir.

Bu maddenin açıklanmaya muhtaç bilinmeyen terimler kısmı için de ikinci ilkedeki **eklemsizler** maddesi örnek olarak gösterilebilir.

8. Tarif cümlesinde cins sonda olmalıdır (Emiroğlu, 2013, s. 89).

Bu ilke, Emiroğlu'nda tarifin ilkeleri kısmında değil de tarifte yapılan hatalar kısmında bulunmaktadır. Cins ve fasıl konusunda yapılan hatalar için verilen örnek cümlelerden cinsin cümlenin sonunda bulunması gerektiği anlaşılmaktadır. Mesela "Zurna, çalgı aleti olan bir nefeslidir" yanlış örnek "Zurna, nefesli bir çalgı aletidir" doğru örnek, "Aşk, sevginin ölçüyü aşmasıdır" yanlış örnek "Aşk, ölçüyü aşan sevgidir" doğru örnek (2013, s. 89). Birinci örnekte "cins" "çalgı aleti", ikinci örnekte ise "cins" "sevgi" dir.

Bu husus, tarif cümlelerinin aslında birer önerme cümlesi olmasıyla alakalıdır. Her tarif, bir önermedir. Tarif edilen kavram özne, onun tarifi ise yüklemdir (mahmul). Mesela "çiçek, bitkidir" bir tarif önermesi iken "Ahmet, akıllıdır" bir tarif önermesi değil bir tasvirdir. Çünkü tasvir önermeleri teklik kavramlarla yapılırken tarif önermeleri genel kavramlarla yapılır (Emiroğlu, 2013, s. 82). Burada genel kavramdan kasıt "çiçek, bitkidir" önermesindeki "bitki" kavramıdır. Bitki genel bir ifadedir yani "cins"tir; tarif edilen yani özne mevkiinde olan "çiçek" ise "tür"ü ifade etmektedir. Mantıkta önermenin sıralaması dolayısıyla "cinsin sonda olması" bir ilke olarak kabul edilebilir. Nitekim *TS*'deki madde başlarının tariflerinde de bu kurala çoğu zaman uyulmuştur:

kalemis 'Bir tür misk faresi (*Civet tictis*)' (*Türkçe Sözlük*, 2011, s. 1271); **kalamar** 'Bir tür mürekkep balığı (*Loligo vulgaris*).'⁷ (*Türkçe Sözlük*, 2011, s. 1273)

Bu örnekler, "cins"lerin (misk faresi, mürekkep balığı) sonda olması bakımından doğru olmakla birlikte herhangi bir fasıl, hassa veya araz-ı âmm bulundurmadıkları için mantık kuralları çerçevesinde bir tarif hükmünde değildir.

TS'de bu cümle dizilişine aykırı bazı örnekler de mevcuttur:

bozdoğan 'bir doğan türü' (*Türkçe Sözlük*, 2011, s. 392).

Bu örnek, sözlüğün genel ifade tarzının dışında bir örnektir. Sözlüğün genel ifade tarzına göre 'bir tür doğan' ifadesinin kullanılmış olması beklenirdi. Nitekim 'bir tür doğan' ifadesinde "cins" olan "doğan" sonda bulunmaktadır; fakat bu tarif de yukarıdaki iki tarif gibi herhangi bir fasıl ifade etmediği için mantık kuralları çerçevesinde bir tarif hükmünde değildir.

9. Tarif yakın anlamlı kelimelerle yapılmamalıdır (Emiroğlu, 2013, s. 90).

⁷ Cinsin tarifteki bulunduğu yer bakımından incelenen bu üç örnek de tarif kuralları bakımından yanlıştır. Çünkü tarifte sadece cins belirtilmiştir; fasıl, hassa veya araz-ı âmma dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

Bu maddeye *TS'*den **amaç, gaye, hedef, maksat** madde başları örnek gösterilebilir: **amaç** '1. Ulaşmak istenilen sonuç, maksat 2. Gaye 3. Hedef' (*Türkçe Sözlük*, 2011, s. 110).

gaye 'Elde edilmesi gereken, ulaşılmak istenen şey, amaç' (*Türkçe Sözlük*, 2011, s. 906).

hedef 'Yapılması tasarlanan iş, amaç' (*Türkçe Sözlük*, 2011, s. 1078).

maksat 'İstenilen şey, amaç, gaye, erek' (*Türkçe Sözlük*, 2011, s. 1612).

Görülebileceği üzere söz konusu madde başları birbirlerini tariflerinde kullanılmışlardır. Bu husus aynı zamanda kısır döngüye de sebebiyet vermektedir.

Üçüncü ilkenin izahında örnek olarak verilen **çakırdoğan, çakır** ve **tuğrul** madde başları da aynı ilkeye örnek olarak gösterilebilir.

Sözlük Biliminde Tarifin İlkeleri

Sözlük biliminde tarif üzerine yapılan çalışmalarda sözlük tarifi ile mantık tarifinin birçok noktada birbiriyle örtüştüğü görüşü hâkimdir. Zgusta, mantığa göre yapılan tariflerde tarifi, tarif ettiği şeyi kendi yakın cinsindeki her şeyden ayırt etmesi gerektiğini fakat sözlük tarifinde ise tarif edilen madde başının onu diğer madde başlarından ayırmaya yetecek en önemli özelliklerinin sıralanması gerektiğini dile getirmektedir (Zgusta, 1971, s. 252).

Gökter Genç, sözlük tarifini şöyle ifade etmektedir: Sözlük tanımları, her sözcüğün anlamını belirgin şekilde açıklamaya çalışmak, anlamı tasvir etmektir (2018, s. 73).

Yılmaz'a göre ise sözlük tarifi şöyledir: Bir sözlük biriminin anlam veya anlamlarından birisini bağlam içindeki kullanım(lar)ını sıklık (frequence) ve yaygınlık (extensity) ölçütleri çerçevesinde ele alıp zorunlu ve seçimsel anlam birimcikleri bulgulararak, o kavramın hiyerarşik yapısını ortaya çıkarmayı amaçlayıp, sözlüğün hedef kitlesinin düzeyine uygun açık ve anlaşılır olarak, bildirme kipliği yapısında, nesnel bir şekilde açıklama (2019, s. 9).

Üç tariften de anlaşılabilir ortak nokta, Gökter Genç'in "anlamı tasvir etmek" ifadesi üzerinden izah edilebilir. Bu ifade dikkate alındığında, sözlük bilimine göre yapılacak tariflerin, mantık ilmindeki beş külliyeye göre yapılan tarif çeşitlerinden resm yani tasvir (*description*) sınıfına girdiği görülür. *TS'*den mantık ilkelerini ifade ederken birinci ilkede de örnek olarak verilen **kuzgun** maddesi buna örnektir.

kuzgun 'Ötücü kuşlar takımının kargagiller familyasından, Kuzey Amerika'nın dağlık, fundalık yerlerinde bulunan, tüyleri siyah renkte olup mavi renkte parlayan bir tür kuş, karakarga (*Corvus corax*)' (*Türkçe Sözlük*, 2011, s. 1551).

Söz konusu tariftaki **kuzgun türü**; **kuş, ötücü kuş** ve **kargagiller cinsi**, **Kuzey Amerika'nın dağlık, fundalık yerlerinde bulunma** bu canlı dışında birçok canlıda var olabileceği için **araz-ı âmmı (ilinti)**, **tüylerinin siyah olup mavi renkte parlaması** şayet sadece bu kuşa ait bir özellikse **faslı** karşılamaktadır.⁸ Söz konusu tarifte **cins** ve **faslı** ile birlikte

⁸ Bu örnek, bir tarifte faslı belirlemenin zorluğuna dair güzel bir örnektir. Söz konusu madde başı hayvan bilimine dair bir madde başıdır. Bu madde başının faslına da ancak alanın uzmanı; yani hayvan bilimci belirleyebilir. Sözlük bilimcinin vazifesi hayvan bilimcinin yaptığı tarifi sözlük bilimi kurallarına göre belirlenen tarife uygun hâle getirmektir. Bu husus da sözlük hazırlanırken sözlüğün içindeki madde başlarının ait olduğu alanlardaki uzmanlara danışmanın gerekliliğini ortaya koymaktadır. Alan uzmanlarına danışılarak yapılan bu çalışmalar bir örnek olmak üzere bk. (Topçu, 2020).

araz-ı âmm da bulunduğu için mantık kurallarına göre *resm-i tam* (*tam resm*) olmaktadır; yani mantık ilminin kurallarına göre bu tarif, tarifin alt başlıklarından biri olan tasvir sınıfına girmektedir.

Sözlüklerde bir madde başını tarif ederken kullanacağımız birçok ifade mantıktaki **hassa** veyahut **araz-ı âmm** sınıfına gireceği için sözlük tariflerinin birçoğu mecburen mantığa göre *resm* yani tasvir sayılacaktır; fakat mantığa göre *resmler* de tarifin alt başlıklarından biridir. Hatta Ahmed Cevdet Paşa'ya göre, tarif edilen şeyin yakın cinsi, yakın faslı ve hassası birlikte bulunursa bu, *resm-i tam* olur ve bu *hadd-i tamdan ekmel resm-i tam* olarak adlandırılır (Ahmed Cevdet Paşa, 1998, s. 36).

Bu bilgiler ışığında sözlük biliminde tarif ile alakalı yapılan çalışmalarda belirlenen tarif ilkelerinin mantık ilmindeki tarif ilkeleriyle birçok noktada eşleşmesi tabiidir. Söz konusu ilkeler, incelenen bazı çalışmalardan elde edilen bilgiler ışığında şöyle sıralanabilir:

1. Tarif, tarif edilen kelimededen “anlaşılması daha zor” kelimeler içermemelidir (Zgusta 1971: 257'den akt.(Dinar, 2021, s. 401; Zgusta, 1971 s. 257'den akt. Gökter Gençler, 2018, s. 77; Zgusta, 1971, s. 257'den akt. Jackson, 2016; Landau, 2004, s. 124 ve Atkins, 2008, s. 433'ten akt. Kumanlı, 2021, s. 74; Eyüboğlu ve Yankın, 2001, s. 33'ten akt. Sayan, 2005, s. 36) (Landau, 2001, s. 166-170'den akt. Girişen, 2019, s. 90).

Söz konusu ilke mantıktaki ikinci ilke olan “Tarif, kendisinden daha açık olmayan veya kendisine denk olan bir şeyle yapılmamalıdır.” ilkesiyle eşleşmektedir.

2. Bir tarifte gereğinden fazla kelime bulunmamalıdır (Basatemur, 2013, s. 16; Dinar, 2021, s. 400; Atkins ve Rundell, 2008, s. 451'den akt. Gökter Gençler, 2018, s. 78; Robinson, 1962, s. 141 ve Landau, 2004, s. 124'ten akt. Kumanlı, 2021, s. 74) (Landau, 2001, s. 170'den akt. Girişen, 2019, s. 89).

Söz konusu ilke mantıktaki dördüncü ilke olan “Tarif ne çok uzun ne de çok kısa olmalıdır.” ilkesiyle eşleşmektedir.

3. Tarifte kısır döngü olmamalıdır. Yani bir kavram kendisine bağlı bir kavramla açıklanmamalıdır. Mesela “Civciv tavuğun yavrusudur.” tarifinden sonra “Tavuk civcivin annesidir” denildiğinde kısır döngü yapılmış olur (Basatemur, 2013, s. 16; Dinar, 2021, s. 401; Atkins ve Rundell, 2008, s. 434 ve Landau, 2001, s. 158'den akt. Gökter Gençler, 2018, s. 78; Svensen, 1993, s. 126'dan akt. Jackson, 2016, s. 144; Robinson, 1962, s. 141 ve Landau, 2004, s. 124'ten akt. Kumanlı, 2021, s. 74; Eyüboğlu ve Yankın, 2001, s. 33'ten akt. Sayan, 2005, s. 36) (COTSOES, 2002, s. 31 ve Landau, 2001, s. 157'den akt. Girişen, 2019, s. 90).

Söz konusu ilke mantıktaki üçüncü ilke olan “Tarifte kısır döngü bulunmamalıdır. Yani bir şey, bilinmesi kendisine bağlı olan bir şeye dayandırılarak tarif edilmemelidir.” ilkesiyle eşleşmektedir.

4. Bir tarif, tarif edilen öge için ikame edilebilirlik (*substitutability*) özelliğine sahip olmalıdır. Tarifin ikame edilebilir olması, tarif edilen kelimenin (*definiendum*) ortaya çıktığı her bağlamda yerine tarifinin koyulabilmesi anlamına gelir (Basatemur, 2013, s. 16; Dinar, 2021, s. 401; Gökter Gençler, 2018, s. 78; Zgusta, 1971, s. 258'den ve Svensen, 1993, 127'den akt. Jackson, 2016, s. 144; Atkins ve Rundell, 2008, s. 433'ten akt. Kumanlı, 2021, s. 74; Sayan, 2005, s. 35) (Landau, 2001, s. 164'ten akt. Girişen, 2019, s. 90).

Söz konusu ilke mantıktaki beşinci ilke olan “Tarif, döndürme yolu ile döndürülebilmelidir. Yani tarifte, anlamı değişmeden yüklem konunun yerine konabilmelidir.” ilkesiyle eşleşmektedir.

5. Tarif edilen kelime ile ait olduğu sınıfı gösteren kelime aynı kelime türünde olmalıdır. Tarif, tarif edilen kelimenin leksikal kategorisini yansıtmalıdır (Dinar, 2021, s. 401; Benson, 1986, s. 205 ve Zgusta, 1971, s. 258'den akt. Gökter Gençler, 2018, s. 78; Robinson, 1962, s. 141'den akt. Kumanlı, 2021, s. 74) (Landau, 2001, s. 166'dan akt. Girişen, 2019, s. 90). Bir ismin tarifi bir isimle, bir sıfatın tarifi sıfatla sonlanmalıdır. Örneğin *bıçak* kelimesi de tarifinde yer alan ve cinsini gösteren “kesici araç” öbeği de isim türündedir (Gökter Gençler, 2018, s. 78; *Türkçe Sözlük*, 2011, s. 326). Gökter Gençler'in dediklerine ek olarak fiilin tarifi fiille, hareket adı “-mek” ile, iş adı “-ma” ile bitirilmelidir. Mesela *konusmak* kelimesi tarif edilirken (bir dilin kelimeleriyle düşüncesini sözlü olarak anlatmak) *anlatmak* ile bitirilerek (*Türkçe Sözlük*, 2011, s. 1477) bu kurala uyulmuştur.

Bu ilke, mantıktaki herhangi bir ilkeyle eşleşmemektedir.

6. Tarifin içinde manası bilinmeyen bir kelime bulunmamalıdır. Yani tarifin içindeki kelimeler sözlükte madde başı olarak bulunmalıdır (Dinar, 2021, s. 401; Gökter Gençler, 2018, s. 77; Kumanlı, 2021, s. 74; *Türkçe Sözlük*, 2011, s. 1477) (Landau, 2001, s. 160'dan akt. Girişen, 2019, s. 89).

Bu ilke “sözlükte madde başı olarak bulunma” kısmı dışında, mantıktaki yedinci ilke olan “Tarifte, ayrıca açıklanmaya muhtaç olan mecaz ve bilinmeyen terimler kullanılmamalıdır” ilkesiyle eşleşmektedir.

7. Tarif edilen kelime olumsuz anlam taşıyorsa tarifte kullanılan kelimeler de olumsuz anlam taşımamalıdır (Robinson, 1962, s. 141'den akt. Kumanlı, 2021, s. 74). Yani bir şey, ne olmadığı ile tarif edilmemelidir (COTSOES, 2002, s. 31'den akt. Girişen, 2019, s. 90).

Söz konusu ilke mantıktaki altıncı ilke olan “Tarif, bi's-selb (olumsuz kılarak) yapılmamalıdır” ilkesiyle eşleşmektedir.

8. Tarifteki kelimeler, gizli veya mecaz anlam taşımamalıdır (Robinson, 1962, s. 141'den akt. Kumanlı, 2021, s. 74).

Söz konusu ilke mantıktaki yedinci ilke olan “Tarif edilen sözde, ayrıca açıklanmaya muhtaç olan mecaz ve bilinmeyen terimler kullanılmamalıdır” ilkesiyle eşleşmektedir.

9. Tarif edilen kelimenin gerçekten ne anlama geldiği kullanıcılara açıklanmalıdır. Tarifile ilgili olarak yapılan en yaygın hata, anlam yerine sözcüğün türediği kök ya da gövdeye odaklanmaktır (Gökter Gençler, 2018, s. 78; Landau, 2004, s. 124'ten akt. Kumanlı, 2021, s. 74). Örneğin; *yükseklik* kelimesinin “yüksek olma durumu” biçiminde tarif edilmesi. Tariften beklenen bu tür bir kök/gövde bağlantısı yerine kelimenin anlamının açıklanmasıdır (Gökter Gençler, 2018, s. 78; *Türkçe Sözlük*, 2011, s. 2624).

Bu ilke mantıktaki herhangi bir ilke ile eşleşmemektedir.

10. Bir tarif, yakın cinsiyle tür ayrımını (fasıl) içinde toplamalıdır. Bu tür ayrımı, diğer türlerde bulunmamalıdır (Basatemur, 2013, s. 16; Pazarlı, 1972, s. 26'dan akt. Sayan, 2005, s. 36).

Söz konusu ilke mantıktaki birinci ilke olan “Tarif tam olmalıdır. Efradını cami ayyarını mâni olmalıdır; yani tarif edilen şeyin bütün unsurları tarifin içine girmeli, ona ait olmayanlar ise alınmamalıdır” ilkesiyle eşleşmektedir.

11. Tarifte, nesnel ifadeler kullanılmalıdır (Filizok, 13'ten akt. Basatemur, 2013, s. 16).

Bu ilke mantıktaki herhangi bir ilke ile eşleşmemektedir.

Söz konusu ilkeye uymayan *TS*'den şu madde başları örnek gösterilebilir:

harharyas 'Harharyasgillerden, boyu 2 metreyi bulan çok tehlikeli bir tür köpek balığı (*Carcharhinus lamia*)' (*Türkçe Sözlük*, 2011, s. 1049).

haziran böceği 'Mayıs böceklerinden, tarım bitkilerine çok zarar veren kın kanatlı bir böcek (*Amphimallus solstitialis*)' (*Türkçe Sözlük*, 2011, s. 1077).

Görüleceği üzere tariflerde geçen "çok tehlikeli" ve "çok zarar veren" ifadeleri nesnel ifadeler değildir.

Tarifin İlkeleri

Önceki iki bölümden de anlaşılacağı üzere mantık ilminin belirlediği tarif ilkeleri ile sözlük biliminin belirlediği tarif ilkeleri birçok noktada örtüşmektedir. Sözlük bilimi ile alakalı çalışmaların bazıları zaten tarifin ilkelerini belirlerken mantıktaki ilkelerden faydalanmıştır (bk. Sayan, 2005). Yabancı dilde hazırlanan kaynaklara başvuran çalışmalarda ilkelerin de çoğunun klasik mantıktaki ilkelerle eşleştiği görülmektedir. Sözlük bilimi ile alakalı çalışmalarda belirlenen on bir ilkenin üçünün mantıkta olmadığı, mantıktaki belirlenen dokuz ilkedenden de ikisinin sözlük bilimi ile alakalı çalışmalarda bulunmadığı görülmektedir. Aşağıda, söz konusu ilkelerin bir araya getirilmesiyle bir liste oluşturulmuş ve listedeki her bir ilke için *TS* esas alınarak uygun ve/veya uygun olmayan örnekler verilmiştir. Yaşayan Türkçenin sözlüklerini karşılaştırabilmek adına aynı madde başlarının tarifleri *MBTS* ve *ÖTS*'deki tarifleri de eklenmiştir.

1. Tarif tam olmalıdır. Tarif edilen şeyin bütün unsurları tarifin içine girmeli, ona ait olmayanlar ise alınmamalıdır. Yani tarifte beş küllîye uyulmalıdır.

aşk 'Aşırı sevgi ve bağlılık duygusu, sevi, sevdâ, amor' (*Türkçe Sözlük*, 2011, s. 177); Bir kimse veya bir şeye karşı duyulan çok kuvvetli sevgi ve bağlılık, aşırı muhabbet (Ayverdi ve Topaloğlu, 2005, s. 200); Bir kimseyi karşı cinsten birine bağlayan, güçlü ruhsal ve bedensel duygu; sevdâ; sevgi; sevi (Çağbayır, 2007, s. 335).

TS'de madde başının tarifinde *duygu cinsi, aşırı sevgi ve bağlılık* ise **faslı** ifade etmektedir. Bu hâliyle bu tarif, efradını cami yani gerekli olanları alan ve ağıyarını mâni yani gereksiz olanları dışarıda bırakan bir tarif; yani tam bir tarif olmuştur. *MBTS*'de **cins** olarak *sevgi* gösterilmiş, **fasıl** olarak ise *bir kimseye veya bir şeye karşı duyulma ve çok kuvvetli olma* gösterilmiştir. Bu hâliyle *MBTS*'nin tarifi de gerekli olanları alan ve olmayanları dışarıda bırakan tam bir tarif olmuştur. *ÖTS*'nin tarifinde **cins** olarak *duygu* verilmiş, **fasıl** olarak ise *bir kimseyi karşı cinsten birine bağlama, güçlü ruhsal ve bedensel bir duygu olma* özelliği öne çıkarılmıştır. Söz konusu tarifte, sadece "karşı cinsten birine bağlama" ifadesi bulunup öteki sözlüklerde bulunan "bir şeye" ifadesinin bulunmaması gerekli olan her şeyin tarifin içine dâhil edilmesini engelleyen bir ifadedir. Bu durumda "aşk"ın *TS* ve *MBTS*'deki tarifinin daha doğru olduğu anlaşılmaktadır.

aktavşan 'Bir cins iri çöl sıçanı (*Jaculus*).' *(Türkçe Sözlük*, 2011, s. 77)

ak tavşan 'Bir cins çöl faresi.' *(Ayverdi ve Topaloğlu*, 2005, s. 85)

aktavşan 'Bir çeşit çöl faresi, cırboğa (*Jaculus jaculus*)' (Çağbayır, 2007, s. 108).

TS'de madde başının tarifinde kullanılan *çöl sıçanı cins, iri* ise **araz-ı âmm**dir (ilinti); çünkü "iri" olma özelliği birçok şeyde bulunabilecek bir özelliktir. Söz konusu madde başını kendi bulunduğu cins içindeki öteki türlerden ayırt edecek herhangi bir fasla yer vermediği için tarif tam olmamıştır. Ayrıca tarifte kullanılan "bir cins" ifadesi hatalıdır çünkü tarif edilen yani madde başları cins değil türdür; nitekim *TS*'deki birçok madde başının tarifinde de "bir cins" ifadesi yerine "bir tür" ifadesi kullanıldığı

görülmektedir. *MBTS*'deki madde başının tarifinde sadece **cinse** yer verilmiştir. Madde başının **faslını** ifade edecek herhangi bir ifade bulunmamaktadır. Bu hâliyle tarif tam değildir. Ayrıca tıpkı *TS*'deki gibi *MBTS*'de de "bir cins" ifadesi kullanılarak hata yapılmıştır. *ÖTS*'deki madde başının tarifinde de tıpkı *MBTS*'deki gibi sadece **cinse** yer verilmiştir. Bu hâliyle *ÖTS*'deki tarif de tam bir tarif olamamıştır.

2. Tarif, kendisinden daha açık olmayan veya kendisine denk olan bir şeyle yapılmamalıdır.

sırtar 'Kelergillerden bir tür balık' (*Türkçe Sözlük*, 2011, s. 2102); 'Bir cins keler' (Ayverdi ve Topaloğlu, 2005, s. 1821); 'Bir tür keler' (Çağbayır, 2007, s. 4217).

TS'nin tarifinde kullanılan ifadelerden söz konusu madde başında tarif edilen canlının bir balık olduğu anlaşılmakta fakat "kelergiller" ifadesi sözlüğe başvuran bir okuyucu için **sırtar**'dan daha açık bir ifade olmadığı için söz konusu tarif, tarif edilenden daha açık olamamaktadır. *MBTS*'deki ve *ÖTS*'deki tariflerden ise tarif edilen canlının bir balık olup olmadığı anlaşılammamaktadır; çünkü *MBTS*'deki **keler** madde başı 'Kertenkele, bukalemun gibi yerde sürünerek ilerleyen, beşer parmak ve dörder ayaklı, çok uzun kuyruklu sürüngenlerin ortak adı' (Ayverdi ve Topaloğlu, 2005, s. 1657) diye tarif edilmiştir. Söz konusu tarife göre **sırtar** bir balık değil bir sürüngen olmalıdır. Aynı şekilde *ÖTS*'deki **keler** madde başının birinci anlamı 'sürüngenler sınıfının kelerler takımından olan hayvanların genel adı' iken beşinci anlamı 'Boyu iki metreyi bulan, eti yenen, derisi dericilikte ve ciltçilikte kullanılan bir köpekbalığı türü.' (Çağbayır, 2007, s. 2531) şeklindedir. Bu durumda *ÖTS*'deki tariften de tarif edilen canlının bir sürüngen mi yoksa bir balık mı olduğunu anlamak mümkün değildir. Bu hâliyle *MBTS*'deki ve *ÖTS*'deki tarifler de madde başındaki kelimedenden daha açık olmayan kelimelerle tarif edilmeğe çalışılmıştır.

Usta'nın dikkat çektiği, **eklemsizler** madde başının da bu ilkeye uymayan bir örnek olduğu görülür:

eklemsizler 'Kolsu ayaklılardan, kavkı çenetleri arasında eklem olmayan bir sınıf.' (Çağbayır, 2007, s. 1394; *Türkçe Sözlük*, 2011, s. 767).

Bu ilke için yine Usta'nın şu tenkidi dikkate değerdir: Terimler yerine herkesin anlayabileceği kelimeler kullanılmalıydı. Bu ifadeden ne çeşit bir canlı olduğu anlaşılmıyor, hatta canlı bir varlık olup olmadığı anlaşılmıyor (2006, s. 236).

Birinci ilkedeki "aşk" maddesinin bu ilkeye uyan bir örnek olduğu söylenebilir.

3. Tarifin içinde, manası bilinmeyen bir kelime bulunmamalıdır. Dolayısıyla tarifin içindeki kelimeler sözlükte madde başı olarak bulunmalıdır.

Çalışmada incelenen üç sözlükte de söz konusu ilkeye aykırı herhangi bir örnek tespit edilememiştir. Usta'nın *TS*'deki yanlışları ele aldığı çalışmasında verdiği **keleş** örneği, sonradan düzeltilmiş olsa da, bu madde kapsamında değerlendirilebilecek bir örnektir:

keleş (II) 'kaleşnikof' (2006, s. 236).

Madde başının tarifi yerine verilen "kaleşnikof" *TS*'de bulunmamaktadır.

4. Tarifte kısır döngü bulunmamalıdır. Yani bir şey, bilinmesi kendisine bağlı olan bir şeye dayandırılarak tarif edilmemelidir.

açık 'Açılmış, kapalı olmayan, kapalı karşıtı' (*Türkçe Sözlük*, 2011, s. 14); Kapalı, örtülü, bağlı, katlı veya kilitli durumda olmayan, açılmış (Ayverdi ve Topaloğlu, 2005, s. 16); Açılmış olan; katlı, sarılı, örtülü, kapalı durumda olmayan (Çağbayır, 2007, s. 98).

kapalı ‘Kapanmış olan, açılmamış, açık karşıtı’ (*Türkçe Sözlük*, 2011, s. 1303); Kapanmış veya kapatılmış, açık olmayan (Ayverdi ve Topaloğlu, 2005, s. 1576); Açık olmayan (Çağbayır, 2007, s. 2395).

Okuyucunun, *TS*’deki **açık** maddesinin tarifini anlayabilmek için “açılmış”ın veya “kapalı”nın ne demek olduğunu biliyor olması gerekmektedir. Aynı sözlükte **açılmış** diye bir madde başı bulunmadığı için **açılmak** maddesine müracaat edildiğinde ‘açma işine konu olmak’ (*Türkçe Sözlük*, 2011, s. 21) tarifi ile karşılaşmaktadır. Bunun üzerine **açma** maddesine müracaat edilmesi gerekmektedir. **açma** maddesinin tarifi ise ‘açmak işi’ (*Türkçe Sözlük*, 2011, s. 22) şeklindedir. **açmak** maddesinin ise tarifi şu şekildedir: ‘bir şeyi kapalı durumdan açık duruma getirmek’ (*Türkçe Sözlük*, 2011, s. 22). Görüleceği üzere okuyucu yönlendirildiği son madde başının tarifinde zaten ne olduğunu anlamak için baktığı madde başına yani **açık** maddesine geri dönmek mecburiyetinde kalmaktadır. Madde başının ne demek olduğunu anlayabilmek için okuyucunun başvurması gereken ikinci bilgi “kapalı”nın ne demek olduğu bilgisi idi. Söz konusu madde başı aynı sözlükte, yukarıdaki paragrafta da görüleceği üzere, ‘kapanmış olan, açılmamış, açık karşıtı’ şeklinde tarif edilmiştir. **kapalı**’nın tarifinde de **açık** ile alakalı bilgilerin bulunması ayrı bir kısır döngüye sebebiyet vermektedir. Aynı maddenin tarifindeki “kapanmış olan” ifadesi sebebiyle söz konusu sözlükten **kapanmak** maddesine müracaat edildiğinde ‘kapalı duruma gelmek’ (*Türkçe Sözlük*, 2011, s. 1305) ifadesi ile karşılaşmakta ve zaten anlamak için başvuru **kapalı** madde başına geri dönülmektedir. Bunun üzerine **kapamak** madde başına başvurmak gerekmektedir. **kapamak** maddesinin tarifi ise şöyledir: ‘Bir açıklığı örtmek için bir şeyi, açık yerin üzerine getirmek’ (*Türkçe Sözlük*, 2011, s. 1304). Görüleceği üzere okur başvurduğu sözlükte, **açık** maddesini anlamak için **açık** ve türevleri üzerinden tekrar **açık** maddesine dönerken **kapalı** üzerinden de tekrar “açık” ile karşılaşmaktadır. Netice itibarıyla sözlüğün sayfaları arasında gezinen okuyucu tekrar başa dönerek kısır döngü yaşamaktadır; **kapalı**’yı bilmek **açık**’ın bilgisine **açık**’ı bilmek de **kapalı**’nın bilgisine bağlanmıştır.

MBTS’de (Ayverdi ve Topaloğlu, 2005, s. 16, 1576) ve *ÖTS*’de (Çağbayır, 2007, s. 98, 2394) de söz konusu madde başlarında *TS*’deki kısır döngünün aynısı bulunmaktadır.

5. Tarif ne çok uzun ne de çok kısa olmalıdır.

Hem *TS*’de hem *MBTS*’de hem de *ÖTS*’de “bir tür” ifadesi ile bulunup sadece tarif edilen madde başının cinsini ifade eden tarifler çok kısa tarife örnek gösterilebilir:

cırboğa ‘Bir tür çöl sıçanı (*Dipus Caegyptius*).’ (*Türkçe Sözlük*, 2011, s. 460); Bir çeşit çöl fâresi. *Digus aegyptius* (Ayverdi ve Topaloğlu, 2005, s. 495); Bir tür çöl faresi; Arap tavşanı (*Dipus aegyptius*) (Çağbayır, 2007, s. 800).

Söz konusu üç sözlükte de çok uzun tarif için herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

6. Tarif, döndürme yolu ile döndürülebilir ve ikame edilebilir olmalıdır. Yani tarifte, anlamı değişmeden yüklem konunun yerine konabilmelidir ve tarif edilen kelimenin ortaya çıktığı her bağlamda yerine tarifi koyulabilmelidir.

kışkırtma ‘Herhangi bir kişiye, gruba, kuruluşa veya devlete karşı girişilen ve onları sonradan ağır sonuçlar verecek bir karşı eylemde bulunmaya zorlayan, önceden tasarlanmış girişim’ (*Türkçe Sözlük*, 2011, s. 1427); ‘Bir kimse, grup veya devlete karşı girişilen ve onları karşı eylemde bulunmaya zorlayan tasarlanmış girişim, provokasyon’ (Ayverdi ve Topaloğlu, 2005, s. 1713); ‘Önceden tasarlanarak devlete, bir kimseye veya bir gruba zarar vermek amacıyla, bir topluluğu veya kişiyi yönlendirme veya zorlama girişimi’ (Çağbayır, 2007, s. 2640).

Üç tarif de yüklem mevkiinden özne mevkiine getirildiğinde madde başı olan “kışkırtma” yüklem mevkiine geçebilmekte, başka bir tabirle soru kalıbına dökülüp “... nedir?” diye sorulduğunda cevap madde başı olan kelime olabilmektedir. Aynı zamanda “kışkırtma” kelimesi cümle içinde geçtiğinde yerine tarifi koyulabilmektedir. Bu durumda söz konusu madde başı bu ilkeye uymaktadır.

Bu ilkeye uymayan tarifler için beşinci ilkedeki madde başı örnek gösterilebilir. ‘Bir çeşit (tür) çöl sıçanı (faresi)’ tarifinin sadece “cırboğa” madde başını karşılması mümkün değildir. Bu hâliyle bu tarif ne döndürülebilir ne de ikame edilebilir bir tariftir.

7. Tarif edilen kelime olumsuz anlam taşıyorsa tarifinde kullanılan kelimeler de olumsuz anlam taşımamalıdır. Yani tarif bir şeyin ne olmadığı ile değil ne olduğu ile yapılmalıdır.

Bu maddeye uymayan tarif için de dördüncü ilkedeki “açık” ve “kapalı” madde başları örnek gösterilebilir. İki tarif de bir şeyin ne olmadığı ile yapılmıştır. “Açık” ‘kapalı olmayan’, “kapalı” ise ‘açık olmayan’ şeklinde tarif edilerek ne olmadıkları ile tarif edilmişlerdir.

8. Tarifte, ayrıca açıklanmaya muhtaç olan mecaz ve bilinmeyen terimler kullanılmamalıdır.

dağıtmak ‘Ne yaptığını bilmeyecek kadar içip kendinden geçmek’ (*Türkçe Sözlük*, 2011, s. 579); ‘(Kendisi için) ne yaptığını bilmez duruma gelmek, sarhoş olmak’ (Çağbayır, 2007, s. 1075).

Söz konusu mecaz ifadenin tarifinde *TS*’de yine mecazlı bir ifade olan “kendinden geçmek” deyiminin kullanılması bu ilke ile örtüşmemektedir. Bu mana *MBTS*’de bulunmazken *ÖTS*’de ise mecazlı bir ifade kullanılmamıştır.

Bu maddenin açıklanmaya muhtaç bilinmeyen terimler kısmı için de ikinci ilkedeki **eklemsizler** madde başı örnek olarak gösterilebilir.

9. Tarif cümlesinde cins sonda olmalıdır.

kalamar ‘Bir tür mürekkep balığı (*Loligo vulgaris*)’ (*Türkçe Sözlük*, 2011, s. 1273), ‘Özellikle morina balığı avında olta yemi olarak kullanılan, bâzı cinsleri insanlar tarafından da yenebilen, kabuklu, kafadan bacaklı yumuşakçaların birçok çeşidine verilen ortak isim. *Loligo vulgaris*’ (Ayverdi ve Topaloğlu, 2005, s. 1543); ‘Orta derinlikte sularda yaşayan, uzun gövdeli bir tür mürekkep balığı, (*Loligo vulgaris*)’ (Çağbayır, 2007, s. 2348).

TS’de ve *ÖTS*’de “mürekkep balığı” ifadesi ile **cins** sona konmuştur. *MBTS*’de ise bu kurala uyulmadığı görülmektedir.

10. Tarif yakın anlamlı kelimelerle yapılmamalıdır.

amaç ‘1. Ulaşmak istenilen sonuç, maksat 2. Gaye 3. Hedef’ (*Türkçe Sözlük*, 2011, s. 110); ‘Ulaşılmak istenilen, arkasından koşulan şey, erek, gâye, maksat, hedef’ (Ayverdi ve Topaloğlu, 2005, s. 126); ‘Ulaşılmak istenen, elde edilmek istenen sonuç; erek; hedef; gaye; maksat; meram; niyet; dava; güdek; ideal; mefkûre; uğur; ülkü’ (Çağbayır, 2007, s. 227).

gaye ‘Elde edilmesi gereken, ulaşmak istenen şey, amaç’ (*Türkçe Sözlük*, 2011, s. 906); ‘Erişilmek istenen hedef, amaç, erek, maksat’ (Ayverdi ve Topaloğlu, 2005, s. 1021); ‘amaç, hedef, maksat, meram, erek’ (Çağbayır, 2007, s. 1653).

hedef ‘Yapılması tasarlanan iş, amaç’ (*Türkçe Sözlük*, 2011, s. 1078); ‘Amaç, maksat, meram, varılmak istenen nokta’ (Ayverdi ve Topaloğlu, 2005, s. 1254); ‘Ulaşılmak istenen şey, gaye, amaç, erek’ (Çağbayır, 2007, s. 1924).

maksat ‘İstenilen şey, amaç, gaye, erek’ (Türkçe Sözlük, 2011, s. 1612); ‘İstenilen, kastedilen şey, niyet, amaç, gaye’ (Ayverdi ve Topaloğlu, 2005, s. 1945); ‘İstenilen şey, niyet, gaye, amaç, erek’ (Çağbayır, 2007, s. 3030).

Üç sözlükte de dört kelimenin tarifinde “ulaşılmak istenen, erişilmek istenen, elde edilmek istenen, varılmak istenen, istenilen” ifadelerinden sonra madde başının yakın anlamlı kelimeleri kullanılmıştır. Üç sözlüğün tarifi de bu hâliyle okuyucuyu maddeler arasında dolaştırıp kelimeleri tam olarak izah etmeyen tarifler mevkiindedir.

11. Tarifte, nesnel ifadeler kullanılmalıdır.

harharyas ‘Harharyasgillerden, boyu 2 metreyi bulan çok tehlikeli bir tür köpek balığı (*Carcharhinus lamia*)’ (Türkçe Sözlük, 2011, s. 1049); Boyu 7-8 metreyi bulan, çok hızlı yüzen, insan yiyen, çok yırtıcı bir köpek balığı. *Carcharhinus* (Ayverdi ve Topaloğlu, 2005, s. 1205); Örnek türü adam yiyen mavi derili, boyu yedi sekiz metreyi bulan çok hızlı yüzücü ve korkunç yırtıcı, yılda otuz kadar yavru doğuran köpek balığı türü, (*Carchahinus glaucus*) (Çağbayır, 2007, s. 1878).

TS’deki “çok tehlikeli”, MBTS’deki ‘çok hızlı yüzen, çok yırtıcı”, ÖTS’deki “çok hızlı yüzücü, korkunç yırtıcı” ifadeleri öznel ifadeler oldukları için tarifte yer almaması gereken ifadelerdir.

12. Tarif edilen kelimenin gerçekten ne anlama geldiği kullanıcılara açıklanmalıdır.

abartılılık ‘abartılı olma durumu’ (Türkçe Sözlük, 2011, s. 2); **abartısızlık** ‘abartısız olma durumu’ (Türkçe Sözlük, 2011, s. 3).

TS’de +ilk eki ile biten ve tarifi de yukarıdaki örneklere benzeyen birçok madde bulunmaktadır. Söz konusu tarzdaki maddeler MBTS’de ve ÖTS’de bulunmamaktadır. TS’den örnek olarak verilen iki madde, görüleceği üzere, müstakilen izah edilememiş hâldedir. Şayet bu iki maddenin müstakilen birer manaları yoksa; yani bunların manalarını anlayabilmek için aynı sözlükteki “abartılı” ve “abartısız” maddelerine müracaat etmek gerekiyorsa, bu durumda zaten söz konusu kelimelerin madde başı olmamaları gerekirdi.

13. Tarif edilen kelime ile ait olduğu sınıfı gösteren kelime aynı kelime türünde olmalıdır. Tarif, tarif edilen kelimenin leksikal kategorisini yansıtmalıdır.

bıçak ‘bir sap ve çelik bölümden oluşan kesici araç’ (Türkçe Sözlük, 2011, s. 326); ‘bir sap ve kesici bir madeni kısımdan meydana gelen kesme aleti’ (Ayverdi ve Topaloğlu, 2005, s. 361); ‘tutacak bir sapı olan, genellikle kesme işinde kullanılan el aracı’ (Çağbayır, 2007, s. 582).

Bıçak isminin cinsini gösteren TS’de “kesici araç”, MBTS’de “kesme aleti” ve ÖTS’de ise “el aracı” bıçak ile aynı cinsten yani isim cinsindedir; üç sözlükte de söz konusu kurala uyulmuştur.

Sonuç

Klasik mantıktaki tarifin ilkeleri ile sözlük biliminde belirlenen tarifin ilkelerinin birçok noktada örtüştüğü görülmektedir. Nitekim Türkçe kaynaklarda, sözlükte tarif üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde de bu örtüşme bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu düşünce esasında, bu çalışmada, klasik mantıktaki ve sözlük bilimindeki tarifin ilkeleri, iki alandaki çeşitli kaynaklardan ayrı ayrı belirlenmiştir. Klasik mantığa dair kaynaklarda tarife dair bahsedilen toplam dokuz ilke, sözlük bilimine dair kaynaklarda ise on bir ilke olduğu tespit edilmiştir. Klasik mantıktaki dokuz ilkeden ikisinin sözlük bilimine dair çalışmalarda bulunmadığı, sözlük bilimine dair çalışmalarda

tespit edilen on bir ilkenin ise üçünün klasik mantığa dair eserlerde bulunmadığı görülmüştür. İki alandaki ilkelerin birleştirilmesi neticesinde “tarifin ilkeleri” adıyla toplam on üç ilke belirlenmiştir. Söz konusu ilkeler ışığında, yaşayan Türkçenin sözlüklerinden bu ilkelere uyan veya uymayan madde başları karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Bu inceleme neticesinde sözlükteki madde başlarından birçoğunda tarifin ilkelerine uyulmadığı ve maddelerin tarif usulünde tam bir birlik olmadığı anlaşılmıştır.

Sözlük biliminde tarife dair yapılacak çalışmalarda klasik mantığın göz ardı edilmesi, İslam mantık geleneğindeki birikim göz önüne alınınca, bu birikimden mahrum kalınması manasına gelecektir. Bu mahrumiyetin sebep olacağı şeylerden birisi, çalışılmış ve bilinen mevzuları yabancı kaynaklardan tekrar tercüme ederek anlaşılmış yeniden anlamağa çalışmak, ötekisi ise zaten çalışılmış olanın üzerine koyarak ilerlemesi gereken bir ilmin ilerlemesine mâni olmak veya daha yavaş ilerlemesine sebebiyet vermektir. Bu minvalde, sözlük biliminde tarif ile alakalı yapılacak çalışmalarda klasik mantık ile ilgili eserlere başvurulmasının ve Batı’da neşredilen eserlerdeki bilgiler ile bir geleneğin birikimine sahip olan klasik mantığa dair eserlerdeki bilgilerin harmanlanmasının yerinde olacağı anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Ahmed Cevdet Paşa (1998). *Mi ‘yâr-ı sedâd. Âdâb-ı Sedâd min ‘İlmi’l-âdâb*. (K. Büyükcoşkun, Ed.) Mantık metinleri / [Abdurrahmân Nâcim and others]; (Haz. Kudret Büyükcoşkun). İstanbul: İşaret Yayınları.
- Alp, T. (2021). *Mantık İsağoci Tercümesi ve Mantık Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Yasin Yayınevi.
- Ayverdi, İ. ve Topaloğlu, A. (2005). *Asırlar Boyu Târihî Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Basatemur, A. (2013). *Sözlükbirimlerin Tanımlanması Bağlamında Türkçe Sözlüklerin Karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Bingöl, A. (2000). *İsâgûcî. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Bolay, M. N. (1992). *Beş Küllî. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük: Orhun Yazıtlarından Günümüze Söz Varlığı*. Kültür Serisi. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Dinar, T. (2021). Sözlükte Tanım. *Prof. Dr. Sadettin Özçelik Armağanı* içinde (s. 395-412). Ankara: Gazi.
- Emiroğlu, İ. (2013). *Klasik Mantığa Giriş*. Elis yayınları (10. basım). Ankara: Elis Yayınları.
- Girişen, N. (2019). *Terminolojide Tanım Tipolojisi*. Doktora Tezi. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Gökter Gençer, B. (2018). *Tek Dilil Genel Sözlüklerde Tanım*. Doktora Tezi. Ankra: Ankara Üniversitesi.
- Jackson, H. (2016). *Sözlükbilime Giriş*. (Çev. M. Gürlek ve E. Patat). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Kömürcü, K. (2021). *Mantığın Temel Kavramları*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Kumanlı, M. S. (2021). *TDK Türkçe Sözlük’te “Hlk.” Etiketli Sözcüklerin Tanımlanma Ölçütleri*.

- Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Özlem, D. (2022). *Mantık* (10. baskı.). İstanbul: Notos Kitap Yayınevi.
- Özmen, M. (2016). Türkçe Sözlük'teki Bazı Tanımlar Üzerine. *Türk Dili*, 110 (776), 64-88.
- Sayan, P. (2005). *11-14 Yaş için Hazırlanan Okul Sözlüklerinden Tanımlar Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Topçu, F. K. (2020). *Mesleklerin Ana Kelimelerinin Türkçenin Söz Varlığına Katkısı Bakımından Ele Alınması*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Turgay, T. (2022). Lexicalism at Interfaces Biçimbilim-Sözdizim Arayüzünde Sözlükselcilik. *Zemin*, (4), 182-215.
- Türkçe Sözlük*. (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türker, Ö. (2011). Tarif. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Usta, H. İ. (2006). Türkçe Sözlük Hazırlamada Yöntem Sorunları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi*, 46(1), 223-242.
- Yılmaz, E. (2019). *Sözlük Bilimi Üzerine Araştırmalar* (4. baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Zgusta, L. (1971). *Manual of Lexicography*. Prague: Academia.